

Összegezve az eddig leírtakat, a *Studia Litteraria* e száma azt bizonyítja, hogy van értelme a sorozatnak, ugyanakkor a műfajból adódóan szinte törvényszerűen tartalmaz a kötet olyan szövegeket is, amelyek kontextusukkal arra ösztönzik az irodalomtörténettel foglalkozókat, hogy a fokozott módszertani önreflexió révén igyekezzenek megszabadulni az „esztétizáló” (csak a fogalom vulgáris értelmében romantikusnak nevezhető) önkényeskedéstől éppúgy, mint a történeti tények bizonyosságába kapaszkodó, valójában nagyon is történetetlen (a történeti távolságot, a hatástörténeti folyamatokat értelmezésében nem aktivizáló) „objektívizmustól”. Nem azért, mert ezek kimentek a divatból, hanem azért, mert – ahogy a szám kiazmikus címe is sugallja – az irodalomtörténet csak így tud olyan kontextusokat alkotni, amelyek „értékesek” lesznek abban az értelemben, hogy beépülve a hagyománytörténetbe újabb kontextusokat hívnak elő, újabb „értékek” kontextusaiként képesek funkcionálni.

A kötetet összeállította: Imre László, Gönczy Monika. A Debreceni Egyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézetének kiadványa, Debrecen, 2000.

Z. KOVÁCS ZOLTÁN

Devescovi Balázs: *A mítosz és Fanni: A Kármán József körüli legendák és a Fanni hagyományait környező mítosz(ok) elemzése [diskurziválás] 5.0*

Avagy: hogyan olvassuk újra a *Fanni hagyományaival* irodalomtörténet-írásunkat?

Így olvasok én.

A kijelölt szépirodalmi szöveg és annak összefonódása a vállalt feladat teljesítésének módjával arra mutat, hogy Devescovi Balázs nemrégiben megjelent kötete nem éppen hétköznapi jelensége napjaink irodalomkritikai tevékenységének. Annál figyelemre méltóbb és örvedetesebb e tény, hogy egy fiatal szerző első kötetéről van itt szó, mégpedig egy olyan könyvről, amelyben egyaránt fontos az elemzett textus olvasása, illetve az értelmezői nyelv igényes és egyedi kidolgozása. A *Fanni hagyományainak* „leporolása”, új szempontú interpretációja egyébiránt nem ismeretlen a XVIII–XIX. század fordulójának irodalmát kutatók körében, gondoljunk csak (az időrendet követve) a szegedi deKON-csoport konferenciájára és kötetére, Szilágyi Márton *Uránia*-monográfiájára, Borbély Szilárd műfaji mintákat vizsgáló dolgozatára vagy Debreczeni Attila érzékenység-tanulmányára. Mindezen újrafelfedezések pedig nyilván azért jelentősek, mivel eleddig nem hangsúlyos szempontokat emelnek a klasszikus értésmódok mellé/helyébe. Ezáltal válhatott kimozdíthatóvá az utóbbi évek olvasási tapasztalataival az a hagyomány által mélyen berögzült értelmezés, miszerint a szóban forgó időszak mindössze a romantika előkészítése. Ezen teleologikus interpretáció felváltásával az újabb eszmetörténeti és poétikai szempontú kutatásoknak – ha nem képesek is (és nyilván nem is kívánják teljes mértékben) feledtetni az

átörökölt irodalmi kánont – sikerülhet új kontextusba helyezniük a szépirodalmi textusokat.

Devescovi Balázs írása is ezen olvasási tapasztalatok mellé rendelhető, de korántsem a homogenizálás szándékával, sokkal inkább az (említett szerzők írásait is erősen jellemző) egyéni hangvétel és olvasásmód kiemelésével. Könyve egy lehetséges értelmezéséhez (számomra) olyan paratextusok kínálkoznak, amelyek körbefonják a szöveg *testét*: hiszen az egyik az első fejezetet közvetlenül megelőzve helyezkedik el, a másik pedig a könyv végén az *Általános lábjegyzetek*hez fűzött megjegyzés. Ez a két szakasz számomra ugyanis kicsinyítő tükörbe helyezi a könyv kérdésfeltevéseit és *beszéd*módját. Történhet ez nyilván az előbbi előbeszéd-funkciója miatt is, hiszen itt mutatkozik meg a tanulmány által vállalt feladat, a *Fanni hagyományai*hoz kapcsolódó mítoszokról, a szerelemről, a szöveg születéséről, funkciójáról való *beszéd*. Egyúttal viszont explicitté válik az elemzés módja is: az olvasás során alapvető a Barthes és Foucault nevéhez (is) fűződő posztstrukturalista diszkurzus-elmélet, amellyel megvalósítható a kijelölt mítoszok vizsgálata. A szépirodalmi textus és a szekunder irodalom kezelésének előrejelzésében megjelenik a dekonstrukció szövegkezelési módozata, miszerint a textusok nem önmagukban, hanem más szövegek bizonytalan szövedékében, egy megkerülhetetlen intertextuális térben létesülnek: „különböző eredetű szövegrészeket barkácsoltam össze. A szövegekre való hivatkozások eredetét általában a lap szélén tüntetem fel: a szövegek szerző, illetve egy szerzőtől való több szöveg esetén szerző s egy, a címre utaló szerint szerepelnek.” (9.)

A lábjegyzetek legalább olyan izgalmas gondolatmeneteket tartalmaznak, mint a főszöveg. Különösen fontos ebben az általam *előbeszéd*ként olvasott szövegben található első lábjegyzet, amelyben szintén hangsúlyos a szövegeknek a dekonstrukció horizontjából való láttatása, a textus autonómiájának tagadása, a struktúra megbomlása és az értelem megállíthatatlan áthelyeződése. A könyv írója így nem „a” múról mint objektíve létező változtathatatlan monumentumról kíván *beszél*ni, hanem annak egy bizonyos kiadásáról (Kerényi Ferenc kiadása, 1993), sőt abból is a saját példányáról, hiszen a többi edícióért, változatért nem vállalhat egy személyben felelősséget.

Devescovi Balázs a maga által írottakat is elbizonytalanítja azzal, hogy a szóban forgó textus címe az általa jelölt szöveg fölött nem olvasható, jelen van viszont a tartalomjegyzékben *Tehát egy mítoszként*, amely ezáltal lehetőséget ad az egész könyv önmagát folytonosan megkérdőjelező önértelmezésének megmutatására. Az egyéni olvasás viszonylagosságára hívhatja fel a figyelmet a paratextushoz kapcsolódó mottó is: „*Figyeljék a kezem, csalok.*” Mindemellett úgy látom, hogy legalább ugyanannyira érvényes Szilágyi Márton kijelentése, aki szerint a *Fanni hagyományai* egyetlen hiteles szövege az *Uránia* három számába osztva található meg, s talán ez sem támogatja kevésbé az újraolvasás lehetőségét, sőt. De térjünk vissza az egy bizonyos kiadás egyetlen példányát kiválasztó tanulmány indokoltságához. Devescovi véleménye szerint „megváltoztathatatlan az a rögzült hagyomány, ami a *Fanni hagyományait* mint *művet* lekerekített *kisregény*é alakította”. Ezt erősíti meg a Borbély Szilárdra való hivatkozás is, akinek a neve, legalábbis az én példányomban, először *Borkéf Szilárd*ként szerepel: legyen sajtóhiba vagy inkább számomra talán soha meg nem fejthető intertextus. Borbély Szilárd szerint ugyanis a *Fanni*-kiadások és -értelmezések a XIX. század közepétől megkerülhetetlenül beleírják az interpretációba az önálló regényként való olvasás lehetőségét, mindenekelőtt az architextuális minták megjelenésé-

nek és az alkotásesztétika felerősödésének következményeként. Devescovi, ha nem a teljes címmel utal az elemzett szövegre, akkor mindig *Hagyományok*ként említi, s ezzel utal plurális természetére, illetve a kiadások és értelmezések összekapcsolódása során termelődő különféle szövegváltozatokra.

A szövegbe lépés másik lehetséges irányát az *Általános lábjegyzetek*hez fűzött megjegyzésben jelöltem meg, mivel itt is hangsúlyosnak érzem a részlet mise en abîme-funkcióját, hasonló indokok miatt, mint azt az előző paratextusnál is kiemeltem. Ezt erősíti a törés és a megsokszorozódás jelenléte az olvasásban, továbbá az irodalmi és elméleti szövegek megfoghatatlansága, rögzíthetetlensége, a szerző és a szöveg kapcsolatának bizonytalansága. Éppen ezért látja Devescovi elengedhetetlennek a bibliográfiában az általa használt könyvek és folyóiratok stb. jelzetét megadni az OSZK katalógusa alapján.

Belépve ezután a paratextusok övezte szövegbe, egy hangsúlyosan kétosztatú szerkezet hívja fel magára a figyelmet, elsőként a *(Fil.)*, majd az *(Irod.)* című fejezettel. A filológia rövidítését címként viselő rész sajátos módon teljesíti az olvasói elvárásokat, hiszen a számos felkutatott adat bemutatása akár meg is felelhetne a hagyományos tényfeltáró filológiának, ám mégsem ez történik. A négy alfejezet, az adatok feldolgozása, bemutatása mellett, meggyőzően bontja meg azt a kompaktnak tűnő felszínt, amely a Kármán József neve alatt kanonizált naplóregényt jellemzi a köztudatban. A négy, egyenként *sem* tagadószóval kezdődő alfejezetcím fokozatosan tárja fel a *Fanni hagyományaira* rakódott narratívákat, amelyek hosszas évtizedek során az interpretációk gondos mozgásával ülepdedek a szövegre. Ezek a mítoszteremtő értelmezések Devescovi szerint az alábbi irányokban körvonalazódnak: Fanni mint létező személy testi valójára emlékezés, a szöveg lehetséges íróinak személye, a szerző problémája és végül a mű létezésének kérdése.

A *Sem az emlékezet képei* címet viselő alfejezet arra a visszafordíthatatlan folyamatra irányul, amelyet Toldy Ferenc indított útjára Fanni fiktív arcképeinek megjelenítésével. Ez az ideálizált portré pedig Petrarca Laurájához kezd hasonlatossá válni, tárogatva Kármán szavaival: „kedves képei azok az emlékezetnek.” A *Sem író (Életek szét folyása)* című rész továbbfűzi a Fanni és Kármán személyéről, feltételezett kapcsolatokról szóló legendák problémáját. Az alcímben is jelölten (*[Az életrajzírás nehézségei]*) ez a rész nem kizárólag a *Fanni hagyományai*hoz kapcsolódik, hanem az író vagy biografikus szerző lehetséges értelmezéseinek kérdéseire is. Fanni és Kármán József mitikussá színezett, egyéni invenciókban gazdag, ugyanakkor hitelesként közvetített biográfiáinak bemutatásával egyúttal az irodalomtörténeti fikciók megállíthatatlan működéséről kap leplezetlen képet az olvasó. Mindez természetesen elválaszthatatlanul összekapcsolódik a kanonizáció elméleti és gyakorlati kérdéseivel, amelyek közül az utóbbi nyilvánvalóan Toldy irodalomtörténeti koncepciójának hatalmi funkciójára is fényt vet.

Hogy miért mutathatók meg ilyen tisztán az irodalomtörténet-írás visszasságai? A válasz Kármán neve körül keresendő, amely – Devescovi Balázs szavait idézve – „fekete lyukként viselkedik az irodalomtörténeti hagyományban”, egy olyan másággként, amelyet egészen az utóbbi időkig nem tolerált az értelmezés. Ez a diszkrepancia a rendszer és a bele nem illő szöveg között csak az igazként olvasandó, de fiktív elemekben igencsak bővelkedő életrajz megírásával vált feloldhatóvá. Ugyanakkor persze résen kell lennie a tanulmány olvasójának is, hiszen a fentebb már

említett bricolage-technika folyamánként különböző eredetű szövegek észrevétlenül simulnak egymásba, ám a kialakulni készülő elbeszéléseket, életrajzokat minduntalan kizökkenti, sőt talán inkább megsemmisíti néhány hozzáfűzött megjegyzés, többek között: „No comment.” vagy „Egy csendes kis kérdés. Biztos, hogy a Kármán nem vicc?” (65.)

A következő, *Sem szerző* című alfejezet a *Fanni hagyományait* és az azt ölelő interpretációkat a posztstrukturalista olvasásméletek, ezen belül is elsősorban Michel Foucault és Roland Barthes szerző-diszkurzusa felől értelmezi újra. Devescovi szerint a korábbi értelmezésekben a következő négy kategóriába sorolható a szerző értelmezése: *író van, szerez; író van, nem szerez; író sincs, tehát nem is szerez; de mégis* (76–78.). Ennek a nem rögzíthető szerzőiségnek a nyílt megmutatásával, amelyre eddig Szilágyi Márton monográfiáján kívül talán nem is nagyon van példa, teljes mértékben elbizonytalanodik a szöveg szerzőségének kérdésére adható válasz, s ezzel sokkal szabadabbá, de szokatlanabbá válhat az olvasás. A *Sem mű* (?) című fejezetzáró rész szintén alapvető filológiai(nak is nevezhető) kérdéseket tárgyal, mégpedig a *Fanni hagyományai* kiadásainak 1999-ig megjelent szövegeit összehasonlítva. A harminckét kiadás tizenöt különböző szövegváltozatot tesz közzé, s ez a szerző halálának megállapítása után a mű létezését is megkérdőjelezi. A szöveg rögzíthetetlensége, folyamatos el-különböződése tehát a *Fanni* esetében egyrészt filológiai szinten létező jelenség, pluralitás, ám ez világosan nem azonos a barthes-i plurális szöveggel. Devescovi szerint azonban „mindkettő interpretáció folyamánya, és mindkettőhöz munkálkodni kell”, így a filológia ódon hangzása is új értelmet és jelentőségteljes szerepet kap. A szöveg pluralitásának percepciója természetesen az olvasó feladata, amely elvezet a *műtől a szöveg felé*.

Az (*Irod.*) címmel jelölt másik nagy fejezet szintén hangsúlyos retorikai megalakotottsága folytatja az előzőekben gyakorolt mítoszokról való *beszédet*, s míg eddig a filológiai kérdések okozta olvasási lehetőségekről volt szó, ezt követően arról a mítosztól folyik a *beszéd*, amelyhez a *Fanni* kapcsolódik: a szerelemről s a szöveget körbefonó transztextuális hálóról. Elsőként (*A mítosztól*) a szerelmi diszkurzus architektuális-metatextuális-intertextuális összetettsége mutatkozik meg, s ez azért is lényeges, mert kijelöli azt a közeget, amelybe a *Fanni* érkezett: egy olyan szövegteret, ahol a szerelemről való *beszéd* és az ehhez választott műfaj már kisebb hagyománnyal rendelkezett. Egyrészt a nyugat-európai érzékenység szövegvilága: az *Osszián*, a *Werther* és a *Julie* (amelyeknek még egy ideig nincs magyar fordításuk), valamint a külföldi irodalmaktól bajosan elválasztható magyar regények, fordítások terepe: *Szigvárt*, *Bácsmegegy*, *Idylliumok* stb., valamint a *Fanni* után írt kísérletek: *A költő regénye*, *Két szerető szívnek története*, *Spomen Milice* etc. De természetesen a költészet is jelen van ebben a folyamatban, például Petrarca, Kisfaludy Sándor, Petőfi Sándor és mások szerelmi lírájával. Az értelmezői nyelv jellege az eddig tapasztaltakhoz hasonlóan igényes, továbbra is erőteljesen jelen van a *beszédszerűség* és a különböző eredetű szövegek összeillesztése. Azért is említem ismét ezt a különös karakterét a Devescovi-diszkurzusnak, mivel ez itt különös funkciót kaphat: a szövegek összemósódása (tehát egy igen összetett intertextuális szövegháló), valamint a megszólalás alapvető diszkurzivitása olvasható a napló- és levélregények poétikai leírásának allegóriájaként, továbbá példázza az intertextualitás megkerülhetetlenségét is az irodalomban.

Itt említem még meg azt a csapdát, amelybe valaki belesétált: vagy a könyv szerzője, vagy pedig jelen sorok írója, de mindkettő helyzetét menthetőnek látom. Rousseau *Julie*-jét idézve (amelynek számos részlete – franciául – egyébként Kisfaludy Sándor levélregényében bukkan fel), Devescovi annak első és mindmáig is egyetlen magyar fordításából idéz (*Júlia, a második Heloise*, ford. Mihákovics Árpád, Pécs, 1882). Fordítói szabadságát igencsak kihasználva nyúlt a francia levélregényhez Mihákovics Árpád, számtalan levelet kihagyva, a versidézeteket itt-ott kicserélve (például Petőfi-részletekkel). Véleményem szerint tehát ebben az esetben is kívánatos lett volna egy oly mértékű filológiai pontosság, amelyet eddig is tapasztalni lehetett. Másrészt viszont nem (csak) nekem lehet igazam, hiszen ez a mozzanat is egy példája szövegek rögzíthetetlenségének, el-különböződésének, amelyek beépülve a szövegek hagyományába, még termékenyebbé tehetik az olvasást.

A szerelmi tropológia kontextuális vizsgálata után *A mítosz alakulása* című részzel zárul az (*Irod.*)-ként jelölt fejezet, amelyben a *Fanni hagyományai* szövegfelépítésének részletes tanulmányozása, valamint a tematikus elemzés kap helyet. Az író és a szerző bizonytalanságának megállapítása után itt a narrátor pozíciójának rögzíthetetlensége válik világossá, hiszen a történet folyamán négy narrátor különíthető el az események elbeszélésében. Annál is inkább feltűnő ez, hogy a háromszoros bevezetőben eleve két különböző eredetű hang szól, majd a naplók és levelek szövegéhez is két elbeszélő rendelhető, s ezzel ismét el-különböződőként, középpontmentesként jelenítődik meg a tárgyalt textus.

Ennek a különböző eredetű, folytonosan szétágazó szövegnek az egysége azonban Devescovi szerint a szerelmi diszkurzus erőteljes, megszakítások nélküli jelenlétében érzékelhető. A szerelmi történet elbeszélése, mint a *Fanni hagyományai* lehetséges olvasása véleményem szerint azonban túlságosan valamilyen (talán nem annyira szándékolt) egységesítő törekvésként jelenik meg, amivel mégiscsak visszasisíthatóvá válhat a *Fanni* az irodalomtörténetbe. Továbbá úgy látom, hogy ezzel a szöveg „hagyományos” regényként való olvasása is felerősödik. Így éppen ezért nem lehet véletlen az sem, hogy elkerülhetetlenné válik a történet pszichologizáló értelmezése, az események, a szereplők valósként elemzése (pl.: „Fanni amikor jobban megismerkedik özvegy barátinjával, Báró L.-nével, tanítónéját fedezi fel benne.” 140.), s ez mindenképpen visszavesz a tanulmány eddig tapasztalt színvonalából. E részletektől eltekintve azonban mégsem lenne jogos e fejezet értékeit kétségbe vonni, hiszen számos olyan elemzés kap helyet e részben, amelyek gazdagíthatják az eddigi értelmezéseket. Ilyen lehet például a nyelvhez való viszony, az önértelmezés hermeneutikai aktusa, az egyén és a közösség viszonya, a hiány és a vágy tematikája, a testi szerelem vagy a halálhoz való viszony stb. figyelmes vizsgálata. A szerző a *Fanni* korszakát szentimentalizmusnak nevezi, s ezt is jobban lehetett volna árnyalni, vagy ha nem volt szándéka a periodizáció, talán óvatosabban kellett volna eljárnia a kijelölésben.

Devescovi könyvének lezárásához sem egy hagyományos összegzést választ, hiszen a bibliográfia és a névmutató előtt egy *József, elmesélem* kezdetű levelet találhatunk, s nem nehéz kitalálni még elolvasása előtt, hogy ez a levél Kármán Józsefhez íródott. Egyes szám első személyű megszólalásával, levélformájával, alapvető diszkurzivitásával a *Fanni hagyományainak* írásmódját példázza, s visszatekintve válik explicitté mind az értelmezés vezérfonala, a szerelem mítosza és a haláltól való elvá-

laszthatatlanság, amelyek az írón kezdve, a szerzõn át, a narrátorokon s a szereplõkõn keresztül egészen az olvasókig mindenkit magukba foglalnak. A teljes könyvõn átívelõ önreflexív és erõsen szubjektív megjegyzések itt zárulnak le, a szöveg elemzésének befejezõdésével a megírás regénye is véget ér. Lezárva soraimat, nehezen mondhatnék dicsérõbb szavakat Szilágyi Márton szavainál a könyv hátsó borítóján olvasható ajánlásából: „filológiai kritériumok, történeti poétika és dekonstrukció ennyire szerves egymásba építésére aligha volt még példa a magyar irodalom-történet-írásban.”

(Budapest–Szeged, Osiris–Pompeji, 2000, 220 l.)

BÓDI KATALIN